

GYVIEJI ARCHYVAI

Gyvieji literatūros archyvai

Šiandieniniai romanai apie sovietinį gyvenimą

Jau tris dešimtmečius nemažai rašoma apie Sibirą. Šiose knygose teigiamas herojus tarsi pats kuriasi. O iš tiesų jį kuria kancios: jis neturi nė mažiausio pasirinkimo, ir mus domina tik dvasiškai – tuo, ką prarado, ir tuo, ką atsivežė iš Lietuvos.

Žymiai sunkiau rašyti apie sovietinį gyvenimą pačioje Lietuvoje, kai kiekvienas skaitytojas gali paklausti: o tu pats tada ką veikėi?

Šio klausimo vengia ne vienas romanistas. Susidaro įspūdis, kad siekia jį apeiti: pasirenka senosios Lietuvos istoriją, alegorijas ir fantazijos stilių, tarmes ar kitas stilizacijas, labiau linksta į poeziją. Tik tenai autorius gali įsisiūbuoti.

O tie romanistai, kurie vis dėlto imasi vaizduoti sovietinį gyvenimą Lietuvoje, patenka į keistoką situaciją: siužetas, siejamas su tautos likimu, įstringa, ir tenka pasitenkinti herojaus vaikyste ir paauglyste. Šie rašytojai, dažniausiai naujokai, apskritai anksti nutraukia savo bręstančio romano ar apsakos veiksmą – kai tik sulaukia kokios nors ryškesnės permainos, pavyzdžiui, vidurinės mokyklos baigimo. Beje, panašius varžtus pajuto ir šių eilučių autorius, rašydamas romaną „Šviesiau už mėnesieną“.* Didesnių įvykių sovietiniais metais tiesiog nebūdavo, herojus negalėjo netgi išvažiuoti į užsienį ir ten gyventi, nė susidraugauti su užsieniečiais.

Autoriai, bandantys giliau įeiti į naujas sovietinio gyvenimo sritis, į brežnevinę praeitį, blaškosi ir, vos atsistoję ant kojų, gąščiojasi netgi savo šešėlio. Jie nenoriai ir išrankiai teigia tai, ką vakar neigė, vengia ideologinių klausimų, bijo savo nepatyrimo ir klaidų: kad tik kas neatsilieptų iš blogosios pusės, nepaminėtų autoriaus pavardės ir nenutrauktų kūrinio gyvybės siūlo. Atrodo, kad jie sunkiai ieško savo žanro ir krypties: nėra medžiagos, nėra siužeto, nėra herojaus.

Vis dėlto mūsų nepriklausomybės metų literatūroje jau pastebimi ir nauji pasakojimai apie jaunojo herojaus lavinimąsi ir raidą – atsirado vadinamųjų ugdymo romanų užuomazgų. Tai duobėtas kelias, tiesą sakant, netgi paties kelio nėra.

Tam tikru požūriui mums labai pamokantis ir įsimintinas yra J. V. Gėtės autobiografinis romanas „Vilhelmo Meisterio mokymosi metai“. Mūsų romanai, savaime suprantama, juo net nekvepia, bet norisi palyginti vieną ypatybę – atskirti stambiosios prozos elementą. Išsivystę iš pirminio romano varianto apie teatrinį pašaukimą, „Mokymosi metai“ sukėlė autoriui daug vargų ir svarstymų. Vėliau jis netgi prisipažino: „Šis kūrinys priklauso prie pačios spontaniškiausios produkcijos, ir aš pats, galima sakyti, nepritarkiau jam rakto. Ieškoma centro, tačiau jį sunku rasti...“ Šiame romane apie herojaus raidą Vilhelmas Meisteris keliauja su vidutinių gabumų aktoriais, trupė, kaip ir apskritai teatro veikla, jam atrodo skurdi, žemiška, neleidžianti siekti aukštesnių tikslų. Dėl to, kaip aiškina literatūrologai, Getė šį romaną kūrė ilgai ir vangiai; perrašydamas atsisakė minties apie teatrinį pašaukimą, apie teatrą kaip didelį savo romano uždavinį. Galop visą tą maišalynę (vokiečių kritikų žodis) autorius pavadinuo klaida, nors, rodos, letratas šiaip nėra menkavertė tema. Galbūt Getės klaidžiojimus tėmė patirties stoka – iki jo Vokietijoje apskritai nebuvo tikro romano. Tik čia nereikėtų pamiršti, kad genijaus žodis visada sveriamas aukso svoriu ir pasireiškia kaip stebuklas.

Kita vertus, dar aktualiau skamba išpažintinės Giunterio Graso knygos, mums žymiai artimesnės laiko požūriui: jis nepabūgo politinių klausimų, rado būdą ir toną kalbėti apie baisiausius savo laikmečio reiškinius – pačios Vokietijos sukeltą karą ir netgi išdrįso prisipažinti, kad pats buvo esesininkas. Jautė, kad istorija šių temų nei apeis, nei pamirš.

Štai rankose naujas lietuvių autoriaus romanas apie sovietinį gyvenimą (ne pokario įvykius, kurie vyko prieš 70 metų, o vėlesnius). Jo herojus, ilgai svajojęs apie literatūros studijas, vis dėlto universitete pasirenka fiziką. Kodėl fiziką? Sovietmečiu nemažai jaunuolių, linkusių į humanitarinius mokslus, netikėtai imdavo studijuoti tiksluosius, tapdavo, pavyzdžiui, geologais, kaip rašo Antanas Terleckas, užsakydavo Maskva. Jauni Lietuvos žmonės sovietmečiu jautė, kad tam tikrose srityse negalės išsikleisti sparnų ir pakilti, kaip kad skrydį jaunam Gėtės herojui Vilhelmui, beje, nė nesidomėjusiam politika, varžė teatras.

Ne viename mūsų naujosios literatūros romane herojus su savo idealais nuslenka į šalį. Dar graudžiau nei apie fizikos mokytoją skaityti apie kitą herojų, kai didelės apimties romane apsiplunksnavęs jaunuolis pradeda dirbti... vykdomajame komitete. Jis kiekvienam žingsnyje grožisi gamtovaizdžiais, kas, matyt, turėtų reikšti jo bekrastį dvasingumą, ir tik retkarčiais tarsi pro pirštus pastebi ir jį supantį politinį ir socialinį absurda. Romane jis tiesiog neturi ką veikti. Šis svajoklis iš esmės taip pat apeina sovietinį gyvenimą, kuris mūsų literatūroje iki šiol buvo nušviečiamas tik sovietiška.

Aloyzas TENDZEGOLSKIS,
varėniškis

*Aloyzas Tendzegolskis, „Šviesiau už mėnesieną“, „Kauko laiptai“, 2017 m., 248 p.

Raudono pragaro keliais

Ne iš piršto laužtas bolševikų posakis: „Duokite žmogų, o bylą mes jam sukursime“

V. Kaziulionis su Varėnos politinių kalinių ir tremtinių ansambliu „Viltis“ (vad. G. Kuodienė) Merkinės kryžių kalnelyje

Sunaikinti čekistui asmenį tolygu sutraiškyti suoda. Galų gale ką reiškia vienas žmogus, jei nuo žemės paviršiaus šluodavo iš-tisas tautas... Gal tik pabuvusiam bolševikinėje mėsmaleje suprantamas kalėjimas, vadinamas karceriu. Kankinimai badu, nemiga, šalčiu, oro stygiu normaliam žmogui nesuvokiami. Dar apie vieną alinimo priemonę kažkodėl mažai rašoma, tai kalinių pervežimai – etapai. Jie galutinai pribagdavo leisygyves aukas. Ne tik kalinius, bet ir nenuteistas tremtinių šeimas enkavėdistai veždavo sausakimšai prigūstuose vagonuose, pridvokusių baržų triumuose išstisus mėnesius tūkstančius kilometrų kuo toliau į šiaurę arba alkanas Kazachstano stepes. Vagonuose siautėjo grupelė recidyvistų. Jie ypač skriaudė politinius kalinius. Atiminėjo apavą, drabužius, maistą. Geresnius daiktus perparduodavo sargybiniams, kurie, sustojus traukiniui, už menką kainą parduodavo gyventojams. Sargyba savo bendrus aprūpindavo rūkalais, o kartais ir degtine, žinoma, liūto dalį pasilikdami sau. Didžioji dalis kalinių nedrįsdavo priešintis plėšikams, vienas kito neužstodavo. Neretas atvejis, kai pasipriešinę kaliniai buvo subadomi peiliais ar pasmaugiami. Du kartus per parą sargyba tikrindavo vagono vidų. Medinėmis kuokomis daužydavo vagonų grindis, lubas ir sienas. Iš skambesio nustatydavo, ar lentos neatšokusios, nemėginama jų atplėšti, neruošiamas pabėgimas. Tikrindami kareiviai etapininkus sugrūsdavo į vagono galą. Pereinančius

skaičiuodavo ne pirštais, o mediniais plaktukais tvodami per galvas. Dažnai priskaičiuodavo per daug ar per mažai, tada procedūra kartodavosi ir kartų daugėdavo sulaužytų raktikaulių, sužeistų galvų.

Per keturiolika nelaisvės metų man „dykai“ teko bolševikinės imperijos geležinkeliais, upėmis ar jūromis nukakti daugiau kaip 40 tūkstančių kilometrų. Daugiau kaip pusę metų pragyventa ant ratų apšarמושiuose sunkvežimių kėbuluose neretai 40 laipsnių šaltyje. Kas gali paskaičiuoti, kiek etapuose mirė ar buvo nužudyta kalinių, kiek jų išmėgtyta pakelėse? Kiek kūnų pasiglemžė rūsčios Sibiro upės, Ledinuotasis vandenynas?

Papasakosiu apie išskirtinę kelionę, panašią į dešimties tūkstančių, kurios pabaigą čekistai buvo numatę Jenisejaus ar Karos jūros dugne. Apie tai liudija itin slapti dokumentai, rasti Krasnojarsko krašto KGB archyvuose.

1952 m. iš Krasnojarsko persiuntimo lagerio Jenisejumi į Dudinkos uostą (Taimyro pusiasalį) buvo atplukdyta apie 1200 politinių kalinių, jaunų vyrų iš Pabaltijo ir Vakarų Ukrainos. Tarp jų iš Krasnojarsko lagerių nemažai senbuvų, kuriuos už neramumus iš karštų Kazachstano stepių „atvėsinti“ vežė į amžino išsalo žemę. Manau, kad po metų užsiliepsnojusio Norilsko politinių kalinių sukilimo mintis su-brendo plaukiant 2000 km žemyn Jenisejaus upe. Karagandiečiai, tarp jų buvo daug lietuvių, pradėjo organizuoti pasipriešinimo grupes. Pabaltijiečiai, daugiausia buvę pagrindininkai, partizanų pagal-

bininkai, nepalaužti tardymų izoliatoriuose, sutiko tęsti kovą, patikėjo senų kalinių ryžtingumu ir patirtimi.

Dudinkos uoste išlaipinę kalinius iš baržos čekistai išrikiavo prie ilgo siaurojo geležinkelio vagonėlių sąstato. Padaliję sausą maisto davinį (keturiems kepaliuką duonos ir po gabalą pašvinkusios žuvis), įsakė lipti į vagonus. Kelionė neilga. Nuo Dudinkos uosto iki Norilsko lagerių 100 km. Tačiau kaliniai lipti į vagonus atsisakė, pareikalavo pakeisti dvokiančią žuvį. Čekistams tai buvo staigmena. Pirmą kartą „fašistai“ (taip jie vadino politinius kalinius) nepakluso jų įsakymui. Sumetę, kad nėra ko terliotis, pradėjo šaudyti virš galvų ir apie kojas. Užpjūdę šunimis ir daužydami automatų buožėmis kalinius sulaipino į vagonus. Iš anksto sutarę vagonuose išsistėmė prie šoninių sienų. Ešelonui pajudėjus, pagal komandą pradėjome siūbuoti vagonėlius. Įkinkyti keli garvežiukai trūkčiojo, buksavo vietoje, nepajėgdami įveikti išcentrinių jėgų. Čekistai tartum įgelti nušokinėjo nuo specialių platformų, keikdamiesi emė iš automatų pliekti į vagonų palubes. Suaižytų lentų atplaišos ir nuo metalinių sijų atšokusios subliuškusios kulcos kapojo ant grindų sukritisius kūnus. Gal tai ir buvo pirmas masinis kalinių pasipriešinimas Taimyro pusiasaly.

Norilsko lagerių viršininkai, iš anksto informuoti apie maistingą kontingentą, paruošė ypatingą sutikimą. Prie penktojo lagerio vartų atvežė ir į purvyną susodino apie 400 kalinių. Iš juodo debesies lyg ske-

petos krito baltos snaigės. Susigūžę, glausdamiesi vienas prie kito, laukėme, kada nauji šeimininkai teiks atverti lagerio vartus. Po kelių valandų pasirodė visa gauja čekistų patikėtinių, tokių pat kalinių, kaip mes, kuriais remdavosi administratoriai. Tai ypatingos rūšies padarai. Pasveikinę triaukščiais matais iš karto pabrėžė, kad mus atvežė ne į sanatoriją. Vakarų Ukrainos banderinininkams (taip vadino Ukrainos partizanus) paaiškino, kad čia ne Karpatų kalnai, kur jie šaudė taikius gyventojus. Pabaltijiečiams priminė apie miškus, kuriuose šeimininkauja „banditai“. Anot jų, čia ta šalis, kur įstatymas – tundra, o prokuroras – baltoji meška. Auklėjamąjį darbą pratęsė lazdomis, kaustytais batais ir kumščiais. Daugiausiai klievo karagandiečiams, nes juos atpažino pagal lagerinius drabužius. Smarkiai sužalojo daug kalinių, iš jų kelis lietuvius. Neumanė tada čekistų parankiniai, kad aiškiausiai pasirašo mirties nuosprendį. Jau po kelių dienų kai kurie šios gaujos krito nuo kirvių smūgių.

Ypač pasižymėjo toks Vorona. Keletui atvykėlių sulaužė šonkaulius, išmušė dantis.

Naujokai, užsigrūdinę Karagandos lagerių neramumuose, buvo energingai nusiteikę pasidavusiems čekistų parankiniams neleisti nebaudžiamai laipti galvomis.

Bus daugiau

Vytauto KAZIULIONIO prisiminimus užrašė
Varėnos „Ažuolo“ gimnazijos moksleivė
Agita BERŽANSKAITĖ